

ISSN 2518-7503

Міністерство освіти і науки України

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Збірник наукових праць

Випуск 13

Рівне – 2019

УДК 159.922.73:159.923

Хомич Іваннавикладач кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету

ORCID iD: 0000-0001-8930-6572

DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.140**ФАКТОРНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА**

***Анотація.** Стаття присвячена визначенню факторної моделі особистісних характеристик молодших школярів, компонентами якої виступатимуть інтегральні (латентні) особистісні фактори, які детермінують змістовий характер і специфіку уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки. Вважаємо, що молодші школярі ще не можуть володіти повноцінною моральною поведінкою із внутрішньою моральною самодетермінацією, вони можуть лише оволодівати її моральними формами. Тому саме емпіричне вивчення розвитку нормовідповідної поведінки дітей молодшого шкільного віку та визначення інтегральних особистісних факторів дозволяє розширити знання про природу становлення структури особистості, з'ясувати її особливості та механізми розвитку. В результаті факторного аналізу ми виділили факторну модель особистісних характеристик молодших школярів. В структуру даної моделі увійшло шість інтегральних особистісних факторів. Виявлені закономірності дозволили нам зробити припущення, що специфічні особливості виявлених інтегральних особистісних факторів молодших школярів можуть виступати особистісними предикторами розвитку їх соціально-психологічної компетентності у сфері нормовідповідності власної поведінки.*

***Ключові слова:** молодший школяр, особистісні характеристики, особистісні фактори, нормовідповідність поведінки, уявлення про поведінку, факторна модель, факторизація, соціально-психологічна компетентність.*

Постановка проблеми. Актуальною залишається проблема моральних аспектів поведінки молодших школярів. Тому визначення факторної моделі особистості в молодшому шкільному віці, компонентами якої виступають інтегральні особистісні фактори, має велике значення для розуміння змісту, характеру і специфіки уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У сучасних наукових дослідженнях розкриваються психологічні механізми формування моральної поведінки. Праці науковців, які досліджують моральні аспекти поведінки, мають на меті розкрити психологічні особливості розуміння молодшими школярами моральних норм, вимог, що лежать в основі особливого мотиву людських вчинків і є смисловим принципом регуляції поведінки (Корнев, (1995); Мухина, (2004); Орбан-Лембрик, (2004). При цьому значна увага надається формуванню у школярів певної системи моральних знань як базисного елемента моральної свідомості та самосвідомості та важливого аспекту структури особистості.

Значна частина наукових досліджень присвячена проблемі нормативності як основній характеристиці поведінки молодшого школяра. Павелків, (2005) констатує, що усвідомлено закріплена, емоційно збагачена та апробована у поведінці моральна норма перетворюється на стійку якість особистості (с. 231). Підтримуємо думку Порохняк, (2014) про те, що необхідною умовою становлення особистості дитини є розвиток моральних якостей, почуттів і накопичення досвіду моральної поведінки (с. 393).

Виконані дослідження дають можливість виокремити деякі тенденції розвитку моральної поведінки та формування структури особистості. Вважаємо, що молодші школярі ще не можуть володіти повноцінною моральною поведінкою із внутрішньою моральною самодетермінацією, вони можуть лише оволодівати її моральними формами. Саме емпіричне

вивчення розвитку нормовідповідної поведінки дітей молодшого шкільного віку та визначення інтегральних особистісних факторів дозволяє розширити знання про природу становлення структури особистості.

Мета статті. Метою нашого повідомлення є визначення факторної структури особистості молодших школярів, компонентами якої виступають інтегральні особистісні фактори, що детермінують змістовий характер і специфіку уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки. Згідно із сформульованою метою нашими завданнями є: аналіз останніх публікацій із проблематики нашої роботи, опис методів дослідження з метою конкретизації дослідницької позиції та здійснення емпіричного аналізу вказаної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проводилось на базі Рівненської гімназії «Гармонія», Рівненської класичної гімназії «Престиж» (м. Рівне), Луцьких загальноосвітніх шкіл I-III ступенів №5 і №8 (м. Луцьк) та Тернопільської загальноосвітньої школи I-III ступенів №19 (м. Тернопіль). Досліджуваними стали учні перших-четвертих класів у кількості 189 осіб.

Визначивши особистісні характеристики молодших школярів, нами було здійснено їх факторизацію з метою верифікації факторної моделі соціально-психологічної компетентності у сфері нормовідповідності власної поведінки. Вихідним емпіричним фактажем для факторизації стали змінні, виміряні за допомогою наступних психодіагностичних засобів: дитячий варіант 16-факторного особистісного тесту Кеттела, методика діагностики особистісних цінностей Журавльова, Журавльової, анкета-опитувальник для батьків, вихователів та вчителів для експертного оцінювання особистісних якостей молодших школярів та їх взаємовідносин з оточуючими. Передбачалося, що структурними компонентами факторної моделі виступатимуть інтегральні (латентні) особистісні фактори, які детермінуватимуть змістовий характер і специфіку (рівень розвитку) уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки. Факторизація методом головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax normalized) матриці психологічних шкал, дозволило отримати однозначно інтерпретовану факторну модель особистісних характеристик досліджуваних (табл. 1).

Як видно з таблиці, перший фактор, пояснюючи 19,0% дисперсії ознак, відображає особистісні характеристики досліджуваних, які змістовно визначаються від'ємним полюсом однієї і додатнім полюсом семи психологічних шкал. Категоризація даного фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої визначає особистісна настанова оцінювати себе та інших через призму морально-етичних категорій і принципів.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли наступні психологічні шкали:

- «альтруїзм» (0,859), як загальнолюдська цінність і принцип поведінки, який полягає у безкорисливому прагненні до діяльності на благо інших;
- «чесність» (0,817), як одна з важливих загальнолюдських чеснот, моральна якість, що відображає одну з найважливіших вимог моральності;
- «сумлінність» (0,778), як одна з важливих загальнолюдських чеснот, пов'язана з почуттям моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством;
- «справедливість» (0,771), як людська цінність і принцип поведінки, який полягає у рівності між всіма;
- «терпимість» (0,737), як здатність терпимо, поблажливо ставитись до чужих звичок, звичаїв, поглядів;
- «вихованість» (0,690), як морально-етична характеристика людини, що полягає у вмінні адекватно поводитись у суспільстві (з іншими);
- «освіченість» (0,669), як фактична наявність у людини істотного обсягу знань, що дозволяють їй дані знання застосовувати на практиці;
- «багатство» (-0,631), як цінність, пов'язана з можливістю володіння матеріальними і нематеріальними благами в обсязі, більшому, ніж володіє більшість звичайних людей. З урахуванням знаку змінна багатство не є важливою і цінною для досліджуваних.

Таблиця 1

Факторна модель особистісних характеристик молодших школярів

Особистісні характеристики	Фактори					
	1	2	3	4	5	6
Альтруїзм	.859					
Чесність	.817					
Сумлінність	.778					
Справедливість	.771					
Терпимість	.737					
Вихованість	.690					
Освіченість	.669					
Багатство	-.631					
широта поглядів		.812				
Незалежність		.777				
Наполегливість		.726				
тверда воля		.647				
Життєрадісність		.543				
Відповідальність		.534				
Сміливість		.515				
Ефективність у справах			.793			
Організаторські здібності			.757			
Взаємовідносини з іншими дітьми			.651			
Працелюбність			.529			
Підприємливість			.511			
Практичність			.503			
Емпатія				.743		
Чуйність				.675		
Емоційна реактивність				-.619		
Незворушність				-.579		
Агресивність				-.511		
Самоконтроль					.686	
Впевненість в собі					.654	
Самостійність					.620	
Екстраверсія						.628
Оптимізм						.577

Якщо змістовно узагальнити психологічні шкали, що увійшли до першого фактору, то можна виділити спільну для них особливість – всі вони, в тій чи іншій мірі, характеризують виражений морально-етичний імператив у власній поведінці та ставленні до інших. Таким чином, змістовно узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до першого особистісного фактору, інтерпретуємо його як фактор *«морально-ціннісного відношення»* молодших школярів. Передбачається, що визначений особистісний фактор виступатиме детермінуючим чинником розвитку уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки.

Другий фактор, пояснюючи 12,8% дисперсії ознак, відображає особистісні характеристики молодших школярів, які змістовно визначаються додатнім полюсом семи психологічних шкал. Категоризація даного фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої визначає настанова досліджуваних на ствердження і прояв своєї особистісної позиції в житті.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли наступні психологічні шкали:

- «широта поглядів» (0,812), яка характеризує здатність володіти розвинутим розумом, терпимістю до різних проявів будь-чого;
- «незалежність» (0,777), яка проявляється у можливості приймати самостійні рішення, спрямовані на задоволення власних бажань та інтересів і не потребує зовнішніх вказівок;
- «наполегливість» (0,726), яка характеризує якість особистості, що дозволяє переслідувати віддалені, довготривалі цілі, для досягнення яких необхідно докладати великих зусиль;
- «тверда воля» (0,647), яка характеризує силу характеру людини;
- «життєрадісність» (0,543), яка характеризує рису людини бадьоро і світло сприймати дійсність, радість до життя;
- «відповідальність» (0,534), яка виражає свідоме ставлення людини до вимог суспільної необхідності;
- «сміливість» (0,515), яка виражає здатність у випадку виникнення небезпеки зберігати стійкість.

Змістовно узагальнюючи психологічні шкали, що увійшли до другого фактору, відмітимо спільну для них особливість – всі вони характеризують настанову на особистісне самоствердження і прояв своєї особистісної позиції. З огляду на це, можемо проінтерпретувати другий фактор як фактор *«особистісного самоствердження»*.

Третій фактор, пояснюючи 10,8% дисперсії ознак, відображає особистісні характеристики дітей молодшого шкільного віку, які змістовно визначаються додатнім полюсом шести психологічних шкал. Категоризація даного фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої характеризує особистісну настанову на відповідальне ставлення до справи та інших людей.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли наступні психологічні шкали:

- «ефективність у справах» (0,793) – тип ціннісного ставлення людини, який визначає її прагнення досягнути позитивного результату у тому чи іншому виді діяльності або міжособистісній взаємодії;
- «організаторські здібності» (0,757) – здібності людини, які проявляються у здатності правильно організувати діяльність певної групи;
- «взаємовідносини з іншими дітьми» (0,651), характеризує цінність процесу спілкування і взаємовідносин з іншими дітьми;
- «працелюбність» (0,529) – риса характеру людини, яка проявляється у любові до праці;
- «підприємливість» (0,511) – риса характеру людини, яка проявляється у практичній кмітливості, здатності активно діяти, ініціативності;
- «практичність» (0,503) – риса характеру людини, яка проявляється у діловитості, практичному ставленні до життя.

Таким чином, змістовно узагальнюючи змінні, які увійшли до третього особистісного фактору, інтерпретуємо його як фактор *«ціннісного відношення до справ, обов'язків та інших людей»*. Передбачається, що визначений інтегральний особистісний фактор виступатиме детермінуючим чинником розвитку соціально-психологічної компетентності молодших школярів у сфері нормовідповідності власної поведінки.

Перейдемо до інтерпретації четвертого фактору особистісної структури молодших школярів. Даний фактор, пояснюючи 8,1% дисперсії ознак, формально визначається додатнім полюсом двох і від'ємним полюсом трьох психологічних шкал.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли наступні психологічні шкали:

- «емпатія» (0,743), як здатність до розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої людини у формі співпереживання;
- «чуйність» (0,675), як здатність людини тонко відчувати емоційний і душевний стан іншого і вміння допомогти йому;

– «емоційна реактивність» (-0,619), як ступінь неконтрольованості емоційних реакцій людини на будь-які подразники зовнішнього або внутрішнього характеру; з урахуванням знаку може свідчити про низьку емоційну збудливість (реактивність) та стриманість;

– «незворушність» (-0,579), з урахуванням знаку характеризується як врівноваженість і холоднокривність;

– «агресивність» (-0,511), характеризується афективними спалахами гніву чи злоби, спрямованими на об'єкт фрустрації, що з урахуванням знаку означає відсутність агресивних тенденцій у поведінці.

Змістовно узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до четвертого особистісного фактору, «маркуємо» його як фактор «емоційно-ціннісної направленості» досліджуваних. Можна припустити, що визначений інтегральний особистісний фактор виступатиме детермінуючим чинником розвитку соціально-психологічної компетентності молодших школярів у сфері нормовідповідності власної поведінки.

П'ятий фактор, виділений в ході факторизації масиву емпіричних даних, пояснює 7,1% дисперсії ознак, формально визначається додатнім полюсом трьох психологічних шкал. Категоризація фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, яка відображає особистісну настанову на високий рівень самоконтролю за своїми діями, вчинками, поведінкою.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли такі психологічні шкали:

– «самоконтроль» (0,686), протиставляється імпульсивності, як нездатності протистояти миттєвим бажанням;

– «впевненість в собі» (0,654), впевнене прийняття і визначеність у рішеннях;

– «самотійність» (0,620), як здатність самому ставити цілі і їх досягати.

Таким чином, змістовно узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до п'ятого фактору, «маркуємо» його як фактор «особистісного самоконтролю» досліджуваних. Передбачається, що визначений інтегральний особистісний фактор може лежати в основі розвитку соціально-психологічної компетентності молодших школярів у сфері нормовідповідності власної поведінки.

Перейдемо до змістової інтерпретації шостого особистісного фактору. Даний фактор, пояснює 6,5% дисперсії ознак, відображає особистісні характеристики досліджуваних, які змістовно визначаються додатнім полюсом двох психологічних шкал. Категоризація даного особистісного фактору дозволяє ідентифікувати його сутнісну основу, зміст якої визначається відкритістю до світу, його позитивним сприйняттям.

З найбільшою факторною вагою у цей фактор увійшли наступні шкали:

– «екстраверсія» (0,628), яка характеризується зосередженістю інтересів особистості на зовнішніх об'єктах, високою ініціативністю;

– «оптимізм» (0,577), що виражається у схильності людини бачити у всіх подіях тільки позитивні сторони.

Таким чином, змістовно узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до шостого фактору, визначаємо його як фактор «відкритості до світу». Можна передбачити, що визначений інтегральний особистісний фактор може виступати структурним компонентом розвитку соціально-психологічної компетентності молодших школярів у сфері нормовідповідності поведінки.

Підводячи підсумки, зазначимо, що результати факторного аналізу дозволили виділити факторну модель особистісних характеристик молодших школярів. В структуру даної моделі увійшло шість інтегральних факторів:

- 1) «морально-ціннісного відношення» (інформативність фактору – 19,0%);
- 2) «особистісного самоствердження» (інформативність фактору – 12,8%);
- 3) «ціннісного відношення до справ, обов'язків та інших людей» (інформативність фактору – 10,8%);
- 4) «емоційно-ціннісної направленості» (інформативність фактору – 8,1%);
- 5) «особистісного самоконтролю» (інформативність фактору – 7,1%);
- 6) «відкритості до світу» (інформативність – 6,5%).

Отже, можна зробити припущення, що специфічні особливості виявлених інтегральних особистісних факторів молодших школярів можуть виступати особистісними предикторами розвитку їх соціально-психологічної компетентності у сфері нормовідповідності власної поведінки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Значущість емпіричного дослідження проблеми визначення факторної моделі особистісних характеристик молодших школярів полягає у тому, що компонентами даної моделі виступають інтегральні (латентні) особистісні фактори, які в свою чергу детермінують змістовий характер і специфіку уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки. Більш ґрунтовну перевірку даного припущення буде здійснено у наступних наших дослідженнях.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бююль, А., Цефель П. (2005). *SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей*. Москва: ДиаСофтЮп.
- Мишакова, Г. А. (2010). *Психологические особенности нравственности младших школьников, воспитывающихся в различных социально педагогических условиях*. (Дис. канд. психол. наук). Самара.
- Мухина, В. С. (2004). *Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество*. Москва: Академия.
- Орбан-Лембрик, Л. Е. (2004). *Соціальна психологія*. Київ: Либідь.
- Павелків, Р. В. (2015). *Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці*. (Дис. д-ра психол. наук). Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне.
- Порохняк, Д. С. (2013). Вікові особливості морального розвитку молодших школярів. *Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка Інституту психології ім. Г. С. Костюка*, 25, 393-403.

REFERENCES

- Biuiul, A., & Tsefel' P. (2005). *SPSS: iskusstvo obrabotki informatsyi. Analiz statisticheskikh dannykh i vosstanovleniie skrytykh zakonornostei [Information processing art. Statistical data analysis and hidden patterns restoration]*. Moskva: DiaSoftYup. [in Russian].
- Mishakova, H. A. (2010). *Psikholohicheskie osobennosti npravstvennosti mladshykh shkolnikov, vospityvaiushchysia v razlichnykh sotsialno-pedahohicheskikh usloviakh [Morality psychological features of junior schoolchildren who are brought up in different social and pedagogical conditions]*. (Dys. kand. psykhol. nauk). Samara. [in Russian].
- Mukhina, V. S. (2004). *Vozrastnaia psykholohiia: fenomenolohiia razvitiia, detstvo, otrochestvo [Developmental psychology: development phenomenology, childhood, adolescence]*. Moskva: Akademiia. [in Russian].
- Orban-Lembryk, L. E. (2004). *Sotsialna psykholohiia [Social psychology]* Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
- Pavelkiv, R. V. (2015). *Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkylnomu vitsi [Moral consciousness and self-consciousness development in junior schoolchild's age]*. (Dys. d-ra psykhol. nauk). Rivne State Humanities University. Rivne. [in Ukrainian].
- Porokhniak, D. S. (2013). *Vikovi osoblyvosti moralnoho rozvytku molodshykh shkoliariv [Age peculiarities of junior schoolchildren moral development]*. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU im. Ivana Ohiiienka Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka*, 25, 393-403. [in Ukrainian].

PERSONEL FACTOR STRUCTURE OF JUNIOR SCHOOLCHILD**Ivanna Khomych**

Lecturer of Department of Lifespan & Pedagogical Psychology

Department of Rivne State University for the Humanities

ORCID iD: 0000-0001-8930-6572

DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.140

Abstract. *The study deals with the model defining of junior schoolchild personal characteristics. It has been singled out such model components as integral (latent) personal factors that determine content character and specific features of junior schoolchild ideas if their behavior is in accordance with behavior norms. Herewith the author pays attention to the certain system formation of schoolchild's mental knowledge as a basic element of mental consciousness and self-consciousness and the person's important structure aspect. It has been analyzed the mentioned issue and concluded that the essential precondition of child's personality becoming is the development of mental characteristics, feelings, and gaining of mental behavior experience. The author argues that junior schoolchild may not have control over full mental behavior with inner mental self-determination yet, they may only get control over its forms.*

That is why empirical research of junior schoolchild behavior accordance with norms and personal integral factors defining makes it possible to widen knowledge about personal structure formation origin, single out its specific features and mechanisms of the development. As the result of factor analysis it has been singled out the factor model of junior schoolchild personal characteristics. The author includes six integral factors into given model structure. There are mental and valuable relations, personal self-assertion, valuable relations to the affairs, duties, and other people, emotional and valuable direction, personal self-control, open-mindedness to the world. Researched common factors gave a possibility to suggest that specific peculiarities of revealed junior schoolchild's integral personal factors might be presented as personal development predictors of their social and psychological competence in the sphere of the own behavior accordance with norms.

Key words: *elemrntary-school student, characteristics of personality, personal factors, social behavior, concept of behavior, factor model, factorization, social and psychological competence*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2019 р

З М І С Т

Барчі Б. Психологічне дослідження емоційного стану безробітних осіб.....	5
Вронська В. Історія розвитку медсестринства та удосконалення діяльності медичних сестер дошкільних навчальних закладів.....	11
Гордійчук К. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників.....	15
Деревянко Н. «Допомога іншому» як стратегія просоціального розвитку особистості.....	20
Джеджеря О. Особливості емоційного переживання студентами актуальних ситуацій.....	25
Каргіна Н. Особливості надання психологічної допомоги особам з низьким рівнем психологічного благополуччя: можливості та обмеження.....	31
Клюйко Л. Психологічні чинники феномену суб'єктивного благополуччя та його впливу на задоволеність життям особистості.....	36
Корнієнко І. Дослідження житлового простору і його роль у емоційній саморегуляції особистості.....	42
Корчакова Н. Репутація групи як мотив дитячої просоціальності.....	48
Крюкова Л. Вплив емоційної сфери на процеси адаптації першокласника до навчального процесу..	57
Кулакова Л., Кулаков Р. Шляхи формування почуття власної гідності особистості в онтогенезі.....	64
Литвиненко С. А., Ямницький В. М. Психологічні особливості роботи з батьками в психотерапії дітей та підлітків.....	79
Михайлова І. Аналіз ефективності прийняття «сильної пози» як засобу корекції низького рівня самооцінки.....	75
Назаревич В. Соціальне вигнання як форма остракізації в навчальному середовищі.....	82
Омельченко Т. Експериментальне дослідження самооцінки реалізації життєвих цілей майбутніх практичних психологів.....	90
Павелків Р., Безлюдна В., Осьмак Л. Психологічний аналіз комунікативних бар'єрів майбутніх психологів	97
Примачок Л. Професійна компетентність як інструмент ефективного фахового становлення спеціаліста з фізичної реабілітації.....	106
Рудюк О. Факторна модель ціннісної структури суб'єктів освітнього процесу у вищій школі.....	116
Савуляк В. Особливості соціального сприймання у підлітковому віці.....	123
Слободянюк О., Радчук Г. Розвиток соціального інтелекту у студентів – майбутніх педагогів.....	129
Созонюк О. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів..	136
Сочинська Р. Емпіричне вивчення психологічних особливостей розвитку творчого потенціалу у підлітків.....	142
Сторож О. Роль креативності у розвитку творчої соціалізації особистості.....	147
Сукнацька А. Самотність і особливості її переживання в юнацькому віці.....	154
Коломієць Т., Тачук В. Чинники задоволеності шлюбом на різних етапах дорослості.....	159
Філоненко Д. Структура мотивації досягнень особистості ІТ-спеціаліста.....	165
Хомич І. Факторна структура особистості молодшого школяра.....	173
Нуравтсева N. Psychological features of facilitative interaction in the process of organizing dialogues at the lessons at secondary school.....	180
Чмуневич Н., Павелків В. Особливості розуміння феномену свободи в підлітковому та юнацькому віці.....	190
Щербакова О. Емоційний інтелект та академічні здібності учнів старшого підліткового віку.....	195
Відомості про авторів	201